

**ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

На правах рукопису

ЛОЗКО

Галина Сергіївна

**УКРАЇНСЬКЕ ЯЗИЧНИЦТВО
ЯК ДЖЕРЕЛО ПОБУТОВОГО РЕЛІГІЙНОГО
СИНКРЕТИЗМУ**

Спеціальність 09.00.11. — релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

Київ — 1996

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті філософії НАН України (Відділення релігієзнавства)

Науковий керівник — доктор філософських наук, професор
КОЛОДНИЙ Анатолій Миколайович

Офіційні опоненти — доктор філософських наук, професор
ГЛУШАК Анатолій Степанович
— кандидат філософських наук
ХАРЬКОВЩЕНКО Євген Анатолійович

Провідна установа — Львівський університет ім.І.Франка
(кафедра культурології)

Захист відбудеться "24" травня 1996 року о 14 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 01.25.05 в Інституті
філософії НАН України (252001, Київ, вул.Трьохсвятительська, 4).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту філософії
(252001, Київ, вул.Трьохсвятительська, 4).

Автореферат розіслано "23" квітня 1996 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

к.філос.н. Головащенко С.І.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00760291 (P)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Всебічне осмислення релігійного феномену України неможливе без ґрунтового дослідження витоків української релігійності, а саме язичницьких вірувань, буденних світоглядних переконань, обрядово-побутової релігійності. Відсутність системного наукового вивчення феномену українського язичництва та сучасного двовір'я українців обмежує пізнання духовної культури народу загалом, її витоків і тенденцій. Тому, систематизація і поглиблене дослідження процесів зародження релігії в українських землях, еволюції язичницьких вірувань та їх трансформації в умовах взаємодії з християнською церковною ідеологією та культурою, — нині є важливим завданням. Вивчення явищ потаємного існування язичницьких вірувань і обрядовості паралельно з християнськими дасть можливість дослідити причини синтезу релігійних уявлень і встановити його особливості та форми.

Традиційні християнські церкви прагнуть довести, що релігійність українців є виключно християнською. Але аналіз побутової релігійності українців показує, що в Україні ніколи не було християнства в "чистому" вигляді. В релігійності українців настільки багато елементів язичництва, що можемо говорити про язичницьке християнство. Довгий час дослідники намагалися не помічати цього явища, оскільки язичницькі елементи значною мірою охристиянилися. Дослідження вітчизняного християнства як двовірського явища відповідає реальному стану речей.

За умов урбанізації відбувається деконфесіоналізація християнства, певною мірою повернення до його витокових "чистих" форм. Це

призводить до такого переосмислення традиційного християнства, при якому втрачаються включені ним в свою систему язичницькі елементи. А національне відродження своєю складовою частиною має відродження саме давніх обрядових і святкових форм, які за своїм смисловим значенням є язичницькими. Отже, механізм цього відродження є надто складним і потребує спеціальних досліджень.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена ще й тим, що її розв'язання допоможе зрозуміти сутність та тенденції сучасної релігійності українців, процесу виникнення нових релігійних течій, а також осмислити прагнення певної частини українців повернутися до традиційних язичницьких вірувань як етнічної релігії вже на сучасному етапі, узгодивши давні віровчення із сучасними умовами суспільного життя.

У період становлення української державності, утвердження національної самосвідомості ідея повернення до етнічної (язичницької) релігійності у свідомості частини народу сприймається як ідея відродження національної духовності та збереження національної ідентичності. Тенденція до етнізації релігії, крім України, спостерігається й в інших країнах. Все це, а також недостатня вивченість у вітчизняній та зарубіжній науці проблеми існування двовір'я та явищ релігійного синкретизму, співвідношення язичницьких і християнських елементів у побутовій релігійності українців — і зумовило зацікавленість дисертанта пропонованою темою.

Стан дослідженості проблеми. За останні два століття накопичений значний фактичний матеріал з проблем слов'янського язичництва. Це, зокрема, праці відомих представників міфологічної школи, українських, російських і білоруських етнологів, мовознавців та істориків XIX — початку XX ст.: О.Афанасьєва, М.Сумцова, М.Кос-

томарова, П.Чубинського, Хв.Вовка, Я.Головацького, М.Маркевича, П.Куліша, М.Максимовича, О.Потебні, І.Сахарова, В.Шухевича та ін. Так, О.Афанасьєв у своїй фундаментальній праці “Поэтические воззрения славян на природу” (1865 — 1869) подав порівняльне дослідження слов'янських переказів і вірувань з міфами інших споріднених народів. Спеціального ж дослідження феномену двовір'я в О.Афанасьєва немає, він обмежився лише окремими документами про боротьбу християнських священників з язичницькими ігрищами, волюванням (знахарством), вірою в прикмети і т.ін.

Проблемам дохристиянського світогляду та вірувань українців приділяли увагу науковці ХХ ст. М.Грушевський, Д.Зеленін, І.Огієнко, В.Петров, Б.Лобовик, В.Соколова, Б.Рибаків, М.Попович, А.Глушак, С.Ярмусь. Аналіз праукраїнської релігійності саме через призму словесності здійснив М.Грушевський. Проте, питань двовір'я він торкався побіжно, в контексті своїх основних досліджень. Окремі особливості двовір'я частково досліджувалися І.Огієнком. Вчений розкриває причини ширення двовір'я (вживання язичницьких релігійних термінів, будівництво християнських храмів на місцях язичницьких святилищ, календарні збіги язичницьких і християнських святкувань, перенесення якостей і функцій язичницьких богів на християнських святих). Однак філософського осмислення природи двовір'я і синкретичної релігійності І.Огієнко не зробив. А це тому, що найвищим пафосом його праць була ідея “глибокої християнізації України”. А.Глушак у своїй дисертації “Світоглядні особливості переходу від язичництва до християнства” довів, що на побутовому конкретно-чуттєвому рівні язичницькі уявлення не вмирили ніколи, більше того, вони часом ще й сьогодні сприяють підтримці порядку та життєвого ладу слов'янських народів.

Загальні принципи історико-культурного, світоглядного і порівняльного аналізу релігійних явищ подаються у працях А. Колодного, Б. Лобовика, М. Поповича, П. Яроцького та ін. сучасних українських науковців.

Релігійного синкретизму тією чи іншою мірою торкалися дослідники XIX — XX ст.: В. Соловійов, В. Ключевський, М. Моторин, М. Капустін та ін. Проблемами язичницьких вірувань давнього населення України займалися також відомі українські історики та культурологи М. Браїчевський, П. Толочко, Д. Телєгін, М. Чмихов, А. Моця, Ю. Павленко та ін.

Проте, чимало питань проблеми так і залишилися поза увагою дослідників, зокрема: процеси адаптації християнських світоглядних орієнтирів до місцевих язичницьких уявлень про божественне; вплив традиційних релігійних вірувань на розвиток нових релігійних уявлень у нових умовах, сутність релігійного синкретизму як одного з головних чинників генези релігійних форм на території України, а також роль релігійного синкретизму у збереженні окремих світоглядних і обрядово-звичаєвих форм традиційної місцевої релігії (язичництва). Недостатньо дослідженими залишаються механізми формування і функціонування двовір'я на особистісному і суспільному рівнях, ставлення самих віруючих, церкви, кліру, мирян до двовір'я. Малодослідженим також залишається уявлення про Бога самих віруючих, коли язичницький Бог існує під своїм іменем, або під чужим іменем, але виконує свої функції, або ж частково поєднався, передавши своє онціональнення християнському Богу чи святому та ін. Проблематичним також залишається і визначення двовір'я: паралель чи синкретизм різних вірувань, оскільки досі обидва терміни вживалися як синоніми, хоча очевидною є їх відмінність.

Мета і завдання роботи. Метою дисертаційної роботи є аналіз українського язичництва як одного з джерел побутового релігійного синкретизму українців. Ця мета обумовила такі завдання:

— встановити, які вияви сучасної релігійності українців походять із давніх язичницьких вірувань України та прослідкувати спадкоємний зв'язок праукраїнської й слов'янської релігійної культури з індоєвропейською релігійною системою, що створює засади для гіпотетичної реконструкції цих вірувань;

— дослідити основні риси богослужбних традицій безпосередніх предків українців (племен Київської Русі) та встановити, які з них і чому включила в себе християнська релігійність;

— з'ясувати функціональність духівників у праукраїнському язичництві та визначити, зокрема, їхню роль у формуванні побутової релігійної звичаєвості й обрядовості народу;

— виявити природу побутового релігійного синкретизму та по-новому осмислити зміст такого релігійного феномену як “язичництво”; зіставити і визначити місце в релігійному процесі таких явищ як “двовір'я” і “релігійний синкретизм”.

Методологічні та теоретичні основи дослідження, його емпірична база. При вирішенні поставлених для дисертанта завдань головними методологічними принципами були об'єктивність, світоглядний плюралізм, історизм, зокрема, конкретно-історичне порівняння світоглядних, духовних і звичаєвих явищ. Для переоцінки деяких стереотипних положень, ідей і тверджень автором застосовувалися методи аналізу й синтезу, дедукції й індукції, аналогій, систематизації та узагальнення.

Емпіричною основою дисертаційної роботи стали фактографічні дані з фундаментальних праць вітчизняних та зарубіжних істориків,

релігієзнавців, етнологів, теологів та ін. В дисертації також використані експедиційні дослідження автора, матеріали фольклорно-етнографічних експедицій, фоно- і відеозаписи народних обрядів, спостереження за практикою відродження язичницької обрядовості в сучасних релігійних громадах Рідної Віри. Використовувались також періодичні видання різних конфесій, зокрема, Рідної Віри та Рунвіри.

В процесі роботи над дисертацією автор звертався до результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних релігієзнавців, описів археологічних розкопок, матеріальних пам'яток, пов'язаних з давніми культурами, що є релігійними реаліями найдавнішої доби. Використано також праці етнографів, які досліджували побутову релігійність українців. Зауважимо одначе, що вся складність з реконструкцією язичницьких вірувань полягала в тому, що значна частина досліджень їх носила упереджено критичний, часто конфесійно заангажований характер. Вони розглядалися як пережиткові явища. Відзначимо, що відвертий негативно-оцінний характер носять і документальні свідчення про різні вияви язичницької віри. Дисертантом враховано це у своєму дослідженні. Щоб подолати тенденційність своїх попередників, використовувалися лише фактичні свідчення, а не критика їх.

Наукова новизна дослідження. Язичництво є глибинним і неодмінним джерелом української духовної культури і зберігається й виявляється як домінуючий елемент в побутовій релігійності українця на рівні обрядової звичаєвості, на буденному рівні його релігійної свідомості. Воно є однією із складових того релігійно-синкретичного світогляду, який, будучи серцевиною духовності українця в якісно новому, цілсному вираженні поєднує в собі різноконфесійні елементи. Релігійно-синкретичний світогляд українця, який сформувався після прийняття християнства, є якісно новим, часто неусві-

домленим поєднанням різноконфесійних, зокрема і язичницьких, елементів, кожен з яких посів своє, відповідне його світоглядній функціональності місце в цілісній картині світобачення віруючого. Він не тотожний тому двовір'ю, яке було етапним явищем в розвитку релігійності українця і виражалося в паралельному побутуванні язичництва і християнства в його свідомості і побутовому дійстві.

В дисертації формулюються окремі положення, осмислення яких набуває чинності новизни, а саме: поступовість впровадження християнства в українських землях та постійне паралельне з ним існування язичництва на периферіях людського оточення; переосмислення думки, яка абсолютизує християнський монотеїзм як ідею “вищості” релігії; перегляд існуючої дефініції про християнізацію Русі як прогресивного явища в розвитку національної української культури.

Найважливішими положеннями дисертаційного дослідження, які відображають його новизну і виносяться на захист, є:

— українське язичництво доцільно розглядати як натуралістичну релігію предків українців, що може вважатися *етнічною* або *автохтонною* релігією; є підстава також вважати, що Русь уже в VII — IX ст. мала розвинуте поняття “рідної віри” (тобто місцевої релігії) зі своїми культами, храмами, обрядами та духівниками;

— поняття про багатопроявність Бога в українському язичництві дає змогу переосмислити думку про політеїстичність язичницьких вірувань (на що вказували В.Шаян, Ю.Миролобов та ін. науковці), натомість відзначити *генотеїстичність* світосприйняття українців, що відображено формулою “Бог єдиний і множественний”;

— поширення християнства як наднаціональної релігії в Україні не змогло позбавити українців їхнього національного богорозуміння, хоча й наклало на давні космогонічні вірування свої ідеологічні

нашарування у вигляді біблеїзованих (в т.ч. апокрифічних) легенд;

— християнство не заперечило того способу мислення і життя, до якого звикли українці, хоча й внесло певне роздвоєння, а то й дисгармонію у їхній світогляд (наприклад, християнський аскетизм як спосіб духовного самовдосконалення сприймався народом негативно, критично ставилися в Україні й до християнської ідеї покірності долі, відречення від світу, віддаючи перевагу активному способу життя з його ідеєю радості, добробуту і щастя в родинному житті);

— християнство, заперечивши або регламентувавши право людини на природний спосіб життя, поступово призвело до змін і в суспільних та родинних відносинах, морально-етичних нормах поведінки, тим самим змінивши чи навіть викрививши етнічне світосприйняття, що, закономірно, виявилось в деякій деформації менталітету;

— перенесення з церковного на побутовий рівень язичницьких світоглядних орієнтирів значною мірою зумовило збереження багатьох архаїчних уявлень про навколишній світ, а поступова адаптація церкви до народної звичаєвості спонукала до синкретизації насамперед культів, обрядовості і меншою мірою світогляду;

— оскільки наднаціональної свідомості практично не існує, наднаціональна релігія ніяк не могла обійтися без національного. Вона через національний спосіб мислення і обрядовості отримала цілком новий, своєрідний вигляд двовірського характеру;

— як двовірські, так і синкретичні форми релігійності українців свідчать про безперервність розвитку язичницьких світоглядних уявлень про Всесвіт, язичницької обрядовості та звичаєвості в побуті українців, а також дають можливість реконструкції язичницького богослв'я на сучасному етапі та використання певного філософського категоріального апарату для наповнення його сучасним тео-

логічним змістом, про що свідчать праці В.Шаяна, Ю.Миролюбова, Я.Оріона.

Теоретичне та практичне значення дослідження. Положення та висновки дисертації є певним внеском у науковий аналіз проблем українського релігійного синкретизму та двовір'я. Отримані результати дадуть можливість виявити сутність та особливості праукраїнського язичницького світогляду як симбіозу (взаємовигідного співіснування) людини з природою, а також збагатять загальні уявлення про еволюцію релігійних вірувань автохтонного населення в умовах накладання чужої для нього релігії (християнства) на етнічний світогляд.

Висновки дослідження можуть бути використані при викладанні курсів релігієзнавства, українознавства (народознавства), у розробці програм спецкурсів з дохристиянських вірувань українців, побутової релігійної обрядовості тощо. Окремі положення дисертації можуть послужити необхідним пропедевтичним мінімумом для подальшого дослідження проблем двовір'я та релігійного синкретизму в Україні, філософських основ релігійного світогляду і ментальності українців та інших проблем, що виявилися незаслужено забутими.

Апробація дослідження. Основний зміст і деякі висновки дослідження опубліковані автором у трьох монографіях (20 д.а.) та двох брошурах (6 д.а.). Автор брала участь у написанні статей-довідок до "Релігієзнавчого словника" і розділів до 1-го тому з десяти томника "Історія релігії в Україні". Опубліковано також 10 статей в ряді періодичних видань релігієзнавчого та народознавчого характеру. 4 статті увійшли до науково-популярних збірників "Українські символи" та "Берегиня України".

Матеріали дослідження включалися дисертантом до лекційного

курсу з українознавства, апробованого у двох вузах (Київському політехнічному університеті та Інституті сухопутних військ), а також в лекціях для керівників центрів і кафедр українознавства в Українському Інституті підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти.

Дисертантка брала участь у наукових конференціях “Рідновірство: витоки, течії, тенденції” (Київ, червень 1995 р., доповідь “Пересмилення духовної спадщини наших предків у Рідній Вірі”), “Свобода релігії: проблеми практичної реалізації” (Київ, грудень 1995, доповідь “До питання етики міжрелігійних відносин”); “Волинь у краєзнавчих і літописних пам’ятках” (Луцьк, листопад 1995 р., доповідь “Релігієзнавство в системі народознавчих дисциплін”).

Результати роботи над темою подавалися в 10 радіо- та трьох телепередачах, знайшли практичне втілення, зокрема, в реконструкції обрядів “Купальська ніч”, “Свято Світовиди” та “Свято Ярила” при проведенні масових народних гулянь за стародавніми звичаями у Києві.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, яка випливає з мети та основних завдань праці. Дисертація складається з передмови, п’яти розділів і висновків. Вирішення завдань дослідження передбачало насамперед з’ясування витоків давньоукраїнської релігії та світоглядних основ язичництва, дослідження богослужбових традицій та ролі і функції духовного стану (вохвів, жерців, відунів) в дохристиянській Русі. Саме цьому присвячені перші три розділи дисертації.

Дослідження цих проблем дало змогу перейти до аналізу феномену двовір’я в побутовій релігійності українців та світоглядного синкретизму у символіці побутових реалій, що розглядається в четвертому та п’ятому розділах. В останньому розділі також поданий загальний

аналіз язичництва як основи побутового двовір'я українців і з'ясовано основні синкретичні риси побутової релігійності. Завершують дослідження коротко сформульовані висновки та список бібліографії.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У передмові обґрунтовується актуальність теми, аналізується ступінь її дослідженості, формулюється мета та завдання дослідження, його методологічні та теоретичні основи, визначається наукова новизна, теоретичне та практичне значення.

Перший розділ — “Джерела та розвиток язичництва в Україні” — присвячений комплексному розгляду питань виявлення та походження світоглядних основ праукраїнського язичництва. Обґрунтовуються поняття *етнічна релігія, українське язичництво, релігійний синкретизм, індоєвропейська (арійська) культура* та інші, які є предметом дисертаційного дослідження. Дисертант обстоює тезу, що українці належать до спадкоємців індоєвропейської культури, яка була також основою для формування культур інших слов'янських, балтійських, германських, індійських та іранських народів. Релігійні уявлення племен індоєвропейського масиву стали основою ведійської міфології, яка, на думку ряду вчених, була відома й на території України (М.Сумцов, Є.Класен, О.Чертков, Б.Рибаков, Г.Василенко, В.Шаян, Ю.Миролюбов та ін.).

Основою ведійської релігії було обожнення сил природи, славлення радості життя, вшанування культу предків. Ці найголовніші риси мала й релігія давніх русів до прийняття християнства. Основними культурами індоєвропейців були культ Світла, культ родючості, культ вогню,

води, дерева, що відображено в їхній міфології. Порівняльно-історичний аналіз основних міфологічних сюжетів Рігведи й Авести з українськими обрядовими піснями переконує, що вони близькі за символікою, мають багато спільних рис, на основі чого можна припустити, що вони мають і спільне джерело.

Дослідження сюжетно-тематичних особливостей української міфології показують, що цілісність міфологічної системи була значною мірою зруйнована в період зatoryної християнізації народу. Однак, на основі вторинних джерел (літописів, творів давнього часу, апокрифів, обрядової поезії, матеріальних і мистецьких пам'яток) можлива наукова реконструкція основних елементів цієї системи.

Релігійні уявлення не народжуються з кожним новим поколінням, адже нові покоління "засвоюють" релігію як історичну даність, як звичай, як узагальнений часом тип світосприйняття й світогляду. В основі генези релігійних форм лежить релігійний синкретизм як один з головних чинників цього процесу. Вірування, які походять з давніх історичних часів, відзначаються більшою стійкістю, ніж сучасні. При цьому особливу живучість виявляють ті сторони релігійного життя, які пов'язані з природним циклом людського існування, і ті, які відображені в архаїчних формах, але вже дещо трансформованих і закріплених в ритуалах нових, в т.ч. світових релігій.

Синкретичний характер релігійних поглядів сприяє мобільності релігійної догматики і культової практики, їхньої рухливості. Еволюція будь-якої релігії, закономірно, має синкретичний характер.

У другому розділі — "Священні місця, культові споруди та особливості язичницького богослужіння" — розглядається проблема існування культових споруд в дохристиянській Русі та особливості язичницької богослужби. Наявність залишків дерев'яних та кам'яних стін

на місцях розкопаних язичницьких храмів свідчить про те, що це були повноцінні будівлі, які вміщували велику кількість богомольців.

Розглянувши й проаналізувавши богослужбні традиції, про які дійшли відомості до нашого часу, приходимо до висновку, що язичницька обрядовість перемістилась із храму в середовище родини як традиційно-звичаєва культура, подекуди набувши деяких синкретичних рис. Якщо на ранніх етапах розвитку язичництва батько виконував функції жерця в родині, а жрецька верства формувалася з появою громадського богослужіння в храмах, то після християнізації язичницька обрядовість знову повертається на родинний рівень.

Оскільки обряд тісно пов'язаний із світоглядом та світосприйманням людей, то, формуючись на певній етнічній території, кожен етнос протягом тривалого часу витворює свої неповторні обряди, тісно переплетені з господарством, звичаями, природою краю. Таким чином, обряд — це сукупність установлених звичаєм дій, пов'язаних з побутовими традиціями або з виконанням релігійних настанов. Виникнення і розвиток обрядовості з самого початку супроводжувалося словесною магією, завдяки якій словесний текст обряду поступово розширювався, переростаючи в своєрідне пояснення міфу чи обрядодії. Отже, обряд — стандартизована дія, а обрядове мовлення — стандартні словесні формули, молитви, пісні, побажання, які вживаються при певних обставинах і в певний час.

У третьому розділі — “Волхви як духівники давньоруського язичництва” — зазначається, що думка про наявність язичницької духовної верстви в дохристиянській Русі, досі в науці є проблематичною. Дисертант досліджує наявні джерела про служителів язичницьких культів і констатує, що проаналізовані явища дають право говорити про існування духівників язичницької релігії впродовж цілого тисяч-

чоліття паралельно з християнською (офіційною) духовною верствою. Послідовниками язичницьких волхвів, жерців, обрядодіїв стали отамани молодіжних громад (наприклад, колядницьких гуртів), які фактично здійснювали язичницький обхід, який в давні часи робили волхви, хоча й самі колядники вже не роблять розмежування язичницького і християнського обрядів. Функції жриці Рода фактично були перенесені на бабу повитуху, яка знає всі деталі і послідовність обряду, пов'язаного з народженням і доглядом за дитиною в перші шість тижнів, вона ж — головний розпорядник на обряді освячення дитини та іменинах (називання немовляти — “наречення”), які пізніше трансформувалися в християнський обряд хрестин.

Таким чином, через несприятливі умови, переслідування язичницької віри, жорстокі розправи з язичницьким духовенством відбувалося утаємничення волхвівських знань, перенесення їхньої діяльності знову у сферу родини і поступовий перехід їх до статусу знахарів, ворожок, чаклунів та відьом, прикриття зовнішньою християнськістю. Хоча (наприклад, у білорусів, за свідченням О.Богдановича), щоб стати добрим чаклуном, слід присвятити себе язичницькому богові і скинути хрест на роздоріжжя. Проте, зазначається, що далеко не кожен міг наважитися на таке в XIX ст. Згадки ж про волхвів у документах знаходимо навіть у XVIII ст., а в обрядовій поезії слово волхв збереглося і досі (колядки).

На думку дисертанта, дефініція про так звану “кризу язичництва” нині потребує перегляду, адже довгий час вона розглядалася лише під кутом зору церковно-християнської або марксистсько-ленінської державної ідеології.

Якщо неупереджено проаналізувати язичництво як світоглядну систему, то матимемо чимало фактів, які вказують на глибоку повно-

цінну концепцію гармонійного співіснування людини з природою (космосом), розвинену систему обрядів, мережу культових споруд (діючих храмів), поширення писемності й релігійних текстів (Велесова книга, дослідження В.Даниленка, Г.Гриневича та ін.), наявність молитов і регламентованих ритуалів, річного календаря, узгодженого з астрономічними циклами, — все це засвідчує наявність в українців їх своєрідно утаємниченої релігійної дохристиянської культури. Якщо за часів князювання Володимира і відзначалися кризові явища в їх релігійності, то не на світоглядному рівні, а скоріше — на політичному.

Аналіз писемних пам'яток староукраїнської культури свідчить, що саме з приходом християнства починається занепад народної духовної культури, яку слід ідентифікувати як етнічну, і звернення її до наслідування чужих (частіше візантійських) зразків. Чужа релігія, впроваджена насильно згори, загальмувала розвиток народної національної мови, адже державною мовою на довгий час стала церковнослов'янська. Література стає пріоритетом монастирських літописців, пізніше — церковних ієрархів; зникає світська книга.

У зв'язку з цим можемо констатувати, що й дефініція “культурної відсталості” передхристиянської Русі, яку нібито тільки християнство “просвітило”, є неправомірною, оскільки всяка класифікація культурних явищ за “нижчими” і “вищими” якостями завжди є суб'єктивною.

Четвертий розділ — “Двовір'я як феномен побутової релігійності українців” — починається з уточнення терміну “двовір'я”. Двовір'я — це форма компромісного існування відмінних релігійних систем. Охрещені руси сприймали християнство під кутом зору своїх усталених релігійних уявлень, міфологічних образів та символів. До того ж, відзначимо, що християнство прийшло на Русь уже в двовірському

вигляді візантійського походження.

Культ Ісуса Христа на українському ґрунті став зрозумілим тільки через власну язичницьку інтерпретацію його, тобто через поєднання культу Ісуса з культом бога-сонця Дажбога. Про це свідчить і спосіб моління — до сонця як втілення бога, і давні мініатюри, на яких Ісус зображався із сонцем-німбом, а також антропоморфні зображення бога-сонця.

Взаємопроникність двох релігій виявилась чи не найбільшою мірою в побутовій обрядовості, яка в науці отримала назву “побутового православ’я”, або “православного язичництва”.

Дисертант зазначає, що у зв’язку з фактичним двовір’ям українців в українській демонології не зовсім чітким є поняття “нечистої сили”, оскільки з прийняттям офіційної християнської релігії язичницькі боги й духи перейшли в розряд “нечистих” тільки завдяки цілеспрямованій антиязичницькій пропаганді, яку вели церковнослужителі та державна влада. Оскільки ж простолюди ніколи особливо не прагнув збагнути сутність християнської догматики, то сильна повага до традицій примушувала його не тільки зберігати язичницькі звичаї, а й виконувати християнські й язичницькі обряди паралельно. Це й стало однією з причин двовір’я в українській побутовій релігійності.

Аналіз паралельного побутування язичницьких та християнських звичаїв дає змогу визначити основні акценти дисертаційного дослідження:

1. Українське язичництво є натуралістичною релігією предків українського народу і може вважатися етнічною або автохтонною релігією.

2. За теологічною сутністю українське язичництво не можна кваліфікувати як абсолютно *політеїстичну* релігію; наявність строго ієрар-

хізованого пантеону, який до наших днів дійшов у значно секуляризованому вигляді, свідчить про *генотейстичний* світогляд предків українського народу.

3. Народні, язичницькі в своїй основі, звичаї виявилися в Україні домінуючими над привнесеними з-зовні християнськими міфами, які витворилися на основі вірувань кочових семітських племен, і які не відповідали ні природно-кліматичним умовам України, ні ментальності автохтонного населення, ні формам його господарської діяльності.

4. Прийняття християнства — політичний акт, здійснений силоміць і з певною ідеологічною метою, мало відосередній характер. Воно утримувалося ціле тисячоліття завдяки функціонально організованій системі культу, бо було державною релігією, а отже, мало розгалужену мережу храмів, монастирів, богословських навчальних закладів, що сприяло вкоріненню християнства як офіційної релігії і в свідомості мас народу. Однак, християнство було сприйняте народом поверхово, без заглиблення в зміст біблійної міфології та церковної догматики, воно не стало рідною вірою українців.

5. Постійна боротьба християнства за “очищення віри” виявилася малоефективною, оскільки побутова релігійність вперто відтворює свої світоглядні першоджерела (язичницьке світосприйняття), що змодельовані в ментальності народу (наприклад, “Бог — це сонце, до нього треба молитися” — записане автором у 1992 р. на Полтавщині).

6. Християнство, виключивши зі своєї картини світу природу, не пояснювало багатьох явищ останньої, а тому язичники продовжували витлумачувати їх за своєю вірою. Створене штучно однобожжя не містило в собі ні знання природи, ні родинних відносин, ні звичаєвості, пов’язаної з господарською діяльністю. Це змушувало

християнських богословів займати компромісну тактику. Замість заперечення “язичницьких пережитків”, вони стали надавати їм прийнятну для християнського віровчення інтерпретацію, чим, по суті, “заповнювався” той незаповнений простір, який мало християнство. Це явище й стало однією з причин релігійного синкретизму.

7. Якщо релігійний синкретизм закономірно є постійно еволюціонуючим у часовому вимірі явищем, то двовір'я можемо розглядати як певний перехідний етап, як необхідність переходу від однієї форми свідомості до іншої.

У п'ятому розділі — “Світоглядний синкретизм у символіці побутових реалій” — на основі аналізу цілого ряду поступових явищ констатується, що за ціле тисячоліття повного розчинення язичницьких вірувань у системі християнства в Україні не відбулось. Для релігійності українців характерне не в порядкуване змішування язичницьких і християнських світоглядних уявлень, культів та обрядів. Християнський світогляд українців не має глибоких соціально-психологічних коренів і сприйнявся народом лише поверхово. Так, проповідь милосердя, смирення, покірності долі, любові до ворогів тощо не стала нормою поведінки і моральним правилом повсякденного життя.

Оскільки релігійної асиміляції етнічних вірувань українців світовою християнською релігією не сталося, а еклектизм вірувань не дав нової якості, то далеко не завжди правомірно говорити про християнсько-язичницький синкретизм релігійності українців.

Синкретичними можна вважати лише окремі явища в українській релігійності, які, однак, не становлять системи: поєднання язичницького і християнського світоглядних уявлень, які утворюють якісно нову форму (наприклад, язичницьке Пекло — царство Пека,

охоронця предків роду і християнське пекло — царство мертвих грішників, які йдуть до Пека, що ототожнюється з головним чортом, і т.под.); пояснення християнських канонів через призму давнішого язичницького світорозуміння та світобачення; ототожнення язичницьких богів з християнськими та перенесення їхніх функцій на Ісуса Христа, Діву Марію та святих мучеників; надання язичницькій міфології християнського забарвлення; застосування в християнському богослужінні язичницьких атрибутів та обрядів; включення язичницьких магічних оберегів, знаків-символів у мистецтво та архітектуру; язичницька інтерпретація християнської міфології та навпаки — християнська інтерпретація язичницької міфології й культів; переосмислення язичницької релігійної лексики та надання їй негативного семантичного забарвлення; віра в святість певних реалій побуту та ін.

У висновках дисертації визначаються основні узагальнення процесу поєднання світоглядно-релігійних уявлень, звичаєвості та обрядовості українців та вказуються конкретні синкретичні явища.

Якщо слов'янська язичницька релігія, як галузь індоєвропейської релігійної культури, формувалась у процесі етногенезу народів при взаємних культурних впливах і при реальному змішуванні племен, то християнство, як світова релігія, що спрямована на підкорення інших народів, є результатом цілеспрямованого, часто насильницького насадження чужої віри, принесеної ззовні. Тому, природне і закономірне поєднання релігійних вірувань народів індоєвропейської гілки слід вважати *ендогенним* синкретизмом, тобто синкретизмом, зумовленим внутрішніми причинами. Християнсько-язичницьке ж поєднання вірувань, яке не є результатом реального змішування етносів, а лише примусовим впровадженням чужої духовності, слід розглядати як *екзогенний* синкретизм, тобто зумовлений зовнішніми причинами.

Оскільки під релігійним синкретизмом у релігієзнавстві прийнято вважати нову цілісну систему світогляду, світовідчуття і культу зі своєю специфічною структурою, що виникла в результаті поєднання, злиття різноманітних релігійних елементів, вірувань і культів у ході їхньої взаємодії, то український термін двовір'я, очевидно, не може вважатися ідентичним (синонімом) терміну синкретизм. Під двовір'ям, як за часів Київської Русі, так і нині, слід розуміти паралельне виконання як язичницького, так і християнського обрядів, дотримання звичаєвості обох вір, а також світоглядні уявлення обох релігій, які ніяк не поєднуються і не творять нової цілісності.

Двовір'я найчастіше передусе релігійному синкретизму, і, як правило, не усвідомлюється людьми ні на світоглядному, ні на обрядовому рівнях. Хоча стереотипи мислення, сформовані тисячолітньою цілеспрямованою ідеологією, насаджувані згори, спричинили відчуження українців від своїх етнічних цінностей, до втрати первісної семантики обрядів і символів. Але загалом слід відзначити, що послідовниками волхвів знахарями, відунами, характерниками збережено чимало архаїчних обрядів язичницької віри, які, на думку самих носіїв цих знань і цієї звичаєвості, не суперечать християнству.

Українське побутове двовір'я, як і деякі синкретичні явища, є нині одним із джерел відродження Рідної Віри українців, започаткованої в 1934 р. В.Шаяном, процесу етнізації релігії. Перенесення на побутовий рівень язичницьких світоглядних орієнтирів багато в чому зумовило збереження багатьох архаїчних уявлень про навколишній світ, а поступова адаптація християнської церкви до народної звичаєвості спонукала до синкретизації насамперед культів, обрядовості і, меншою мірою, світогляду.

Основні положення та висновки дисертації викладені автором у

таких монографіях та журнальних статтях і збірниках:

1. *Лозко Г.* Українське народознавство. — К.: Зодіак-ЕКО, 1995. — 368 с.

2. *Лозко Г.* Українське язичництво. — К.: Укр.центр духовної культури, 1994. — 96 с.

3. *Лозко Г.* Українське язичництво. — К.: Фотовідеосервіс, 1994. — 120 с.

4. Волховник. Карби язичницького віровчення. — К.: Укр.центр духовної культури, 1994. — 16 с.

5. Правослов: молитви до Рідних Богів. — Упорядкування та передмова Лозко Г. — К.: Національно-культурний центр “Світовид”, 1995. — 96 с.

6. *Лозко Г.* Українські символи та священні знаки. — У кн.: Українські символи. — К.,: Редакція часопису “Народознавство”, 1995. — С.5 —15, 115 — 125.

7. *Лозко Г.* Коло Свароже 1995 — 1996. — У кн.: Берегиня України. — К.: Мистецтво, 1995. — С.172 — 182.

8. *Лозко Г.* Віра українців // Народознавство. — 1994. — № 14. — С.1.

9. *Лозко Г.* Як засієш, так і вродить (про обряд засівання) // Народознавство. — 1994. — № 6. — С.2 — 3.

10. *Лозко Г.* Символіка обрядового хліба // Народознавство. — 1994. — № 12, 13, 14. — 20 стор. маш.

11. *Лозко Г.* “Слово о полку Ігоревім” — пам’ятка української культури // Дивослово. — 1995. — № 9. — С.21 — 27.

12. *Лозко Г.* Право славимо! // Українська культура. — 1995. — №1. — С.35 — 36, а також: Людина і світ. — 1995. — № 9. — С.43 — 45.

13. *Лозко Г.* Теонімія “Велесової Книги” // Сварог. — 1995, випуск 2. — С.12.

SUMMARY

Lozko G.S. Ukrainian Jazychnytstvo as a Source of Everyday Religious Syncretism.

The dissertation for the degree of Candidate of Philosophy (speciality is 09.11.00. — Religious Science). Philosophy Institute of Ukraine National Academy of Science. Kyiv, 1996.

The paper is dedicated to the analysis of the Ukrainian jazychnytstvo as a source of everyday religious syncretism of Ukrainians. In the result of the research conducted it is stated that dual faith, as a rule, precedes religious syncretism and is not realized by the faithful neither at Weltanschauung nor at ritual levels. Owing to this fact a lot of archaic rites and pagan beliefs have been retained. They do not contradict Christianity in the opinion of the bearers of these customs. At the present stage of development, when revival of ethnic religions has begun in some countries, the Ukrainian dual faith is a source of "The Native Faith" renovation. Contemporary followers of the ancient ethnic (traditional) religions apply to philosophy for scientific grounding the theological roots of their faith.

АННОТАЦИЯ

Лозко Г. Украинское язычество как источник бытового религиозного синкретизма.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11. — Религиоведение.

Институт философии Национальной Академии наук Украины.

Киев, 1996.

Работа посвящена анализу украинского язычества как источника бытового религиозного синкретизма украинцев. В результате проведенного исследования установлено, что двоеверие, как правило, предшествует религиозному синкретизму и не осознается верующими ни на мировоззренческом, ни на обрядовом уровне. Благодаря этому на Украине сохранилось множество архаических обрядов и языческих верований, которые, по мнению самих носителей этих обычаев, не противоречат христианству. На современном этапе, когда в некоторых странах началось возрождение этнических религий, украинское двоеверие является источником обновления "Рідної Віри" (Родной Веры). Современные последователи древних этнических (традиционных) религий обращаются за помощью к философии, чтобы научно обосновать теологические корни своей веры.

Ключові слова: язичництво, етнічна релігія, політеїзм, генотеїзм, еklekтизм вірувань, двовір'я, ендогенний синкретизм, екзогенний синкретизм.

AB 34.659